

УДК [930.253:94](477.82)"1920/1939"

Ю. В. КРАМАР*

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ
НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД
(за документами Державного архіву Волинської області)**

На основі документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Волинської області, висвітлюються окремі аспекти українсько-польських міжнародних стосунків на Волині у 1920–1930 рр.

Ключові слова: Волинь; українсько-польські взаємовідносини; державна асиміляція; воєводська адміністрація.

На сучасному етапі, коли Україна та Польща є важливими стратегічними партнерами в Європі, коли відбувається поглиблення контактів в економічній, політичній, культурній сферах між нашими народами, певною перешкодою залишається недостатньо досліджена історія українсько-польського співжиття у 1920–1930-і роки минулого століття, позначена суперечливими і складними взаєминами між двома народами.

До недавнього часу і вітчизняні, і польські історики часто акцентували увагу на тих проблемах міжвоєнної історії, які сприяли поглибленню конфронтації у міжнародних відносинах 20–30-х рр. ХХ ст. У той же час серед історичних досліджень останніх років мало публікацій, що висвітлюють спроби порозуміння поляків і українців, пошуки шляхів співпраці обох народів. Це зумовлює необхідність поглибленого аналізу основних напрямів українсько-польського співжиття у міжвоєнну добу, методів і форм реалізації державної політики Польщі щодо українців, котрі населяли східні терени Другої Речі Посполитої. Метою статті є висвітлення окремих аспектів українсько-польських міжнародних стосунків на Волині у міжвоєнний період на основі документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Волинської області.

Головний масив документів для вивчення зазначеної проблеми зосереджений в матеріалах фонду 46 (Волинське воєводське управління). Це передовсім циркуляри, накази, розпорядження воєводського управління, протоколи засідань керівників органів виконавчої влади I та II інстанцій воєводства, протоколи з'їздів старост, засідань воєводської ради і органів місцевого самоврядування. Цікаві факти містять річні звіти воєводи про політичне і економічне становище у воєводстві. Ці

* *Крамар Юрій Вікторович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.

матеріали доповнюються звітами воєводської та повітових команд державної поліції про суспільно-політичну ситуацію в окремих повітах воєводства. Певні труднощі в роботі з цими документами зумовлені тим, що документальні матеріали воєводського управління збереглися не повністю, а тому часом є фрагментарними.

Цінні відомості про український національний рух в Польщі, про діяльність українських політичних партій і громадських організацій на терені Волинського воєводства містять матеріали фонду 1 (Волинська воєводська команда державної поліції), фонду 36 (Луцьке повітове староство), фонду 45 (Луцька повітова команда державної поліції), фонду 58 (Цивільне управління земель Волинських і фронту Подільського), фондів 60 (Українська парламентарна репрезентація на Волині) та 198 (Луцька окружна управа Волинського українського об'єднання (ВУО).

Важливим джерелом для вивчення проблеми є також матеріали українських і польських періодичних видань, що зберігаються у фондах архіву ("Українська Нива", "Діло", "Biuletyn polsko-ukraiński", "Gazeta Polska", "Gazeta Warszawska", "Kurier Wołyński", "Przegląd Wołyński", "Wiadomości Ukraińskie", "Wołyń", "Ziemia Wołyńska"). Аналіз періодики дає змогу простежити зміни у політичному житті на Волині 20–30-х років і ставлення представників окремих суспільних груп до подій місцевого та загальнодержавного рівнів.

Входження території Західної Волині до складу Другої Речі Посполитої відбулось на підставі умов Ризького мирного договору, підписаного 18 березня 1921 року між Польщею, з одного боку, та Радянською Росією і Україною – з іншого¹. 14 березня 1923 року Рада послів Антанти визнала суверенітет Польщі над Східною Галичиною. Таким чином, територія українських земель, віднесених до Другої Речі Посполитої, становила 125,7 тис.кв.км, де проживало близько 5 млн українців.

Серед східних воєводств Речі Посполитої Волинь відзначалася специфікою укладу політичних, економічних, національних і міжконфесійних стосунків. Волинське воєводство з центром у Луцьку було утворене 1 березня 1921 року. На час входження воєводства до складу Другої Речі Посполитої на території дев'яти його повітів проживало 1 437 907 жителів². Наприкінці 1930 р. внаслідок адміністративних змін кількість повітів воєводства зросла до 11, а загальна чисельність населення Волинського воєводства збільшилась до 2 млн. 85 тис. жителів. Ці дані підтверджуються статистичними документами, що містяться у звітах воєводського управління про соціально-економічну ситуацію в краї, а також матеріалами загальнопольських переписів населення 1921 та 1931 років³.

Досить неоднорідним був національний склад населення Волинського воєводства. На початку 1920-х років тут мешкали представники близько 34 націй і народностей. Переважну більшість мешканців воє-

водства, за даними перепису 1921 року, становили українці. З-поміж 1 437 907 жителів Волині їх налічувалось 983 596 осіб, або 68 % від загалу. Другою за чисельністю національною групою були поляки – 240 922 осіб (16,7 % жителів)⁴.

Поряд із поляками і українцями помітне місце у національній структурі Волині займали євреї. За даними перепису 1931 року, їх на терені воєводства проживало 205 545 осіб, або 9,9 % від усього населення воєводства. Євреї мешкали, головним чином, у містах, де їх відсоток нерідко сягав 50. Значну частину жителів міст склали також росіяни. З 23 387 осіб російської національності, котрі у 1931 році проживали у воєводстві, 13,5 тис. були городянами. Чеські та німецькі колоністи становили на Волині не більше 3,6 % її населення.

Незважаючи на те, що переважна більшість мешканців воєводства не були поляками, на початку 1920-х років правлячий табір народової демократії здійснював щодо національних меншин (в тому числі українців) політику національної асиміляції. Це призвело до різкого загострення польсько-українських стосунків у регіоні.

В інтересах “зміцнення польської державності” представники національних меншин (майже 80 відсотків жителів воєводства) не допускалися до органів державного управління, в адміністративному апараті їх налічувалось одиниці. Лише той, хто давав гарантію лояльності, міг займати другорядні посади. Українці, наприклад, взагалі не могли працювати в установах зв’язку та на залізниці.

Важливу роль у процесі інтеграції Волині до складу Польщі відіграла економічна політика польського уряду. За рівнем господарського розвитку Волинське воєводство було одним із найвідсталіших регіонів держави. Значні воєнні руйнування, спричинені Першою світовою війною, віддаленість воєводства від основних промислових центрів країни, важка економічна ситуація в самій Польщі зумовлювали низьку інвестиційну активність держави на Волині у перші роки її перебування у складі Речі Посполитої. Лише з середини 1920-х років намітились певні зрушення.

Однією з найбільш актуальних соціально-економічних проблем Другої Речі Посполитої було аграрне питання. Воно набувало особливої гостроти у її східних регіонах, зокрема на Волині, 88 % населення якої проживали у сільській місцевості.

10 липня 1919 року сейм ухвалив проект “Основ земельної реформи”. Цей правовий акт передбачав щорічне надання державою 200 тис. га землі для перебудови аграрного устрою. На підставі закону від 17 грудня 1920 року у власність держави переходили усі колишні державні землі Російської імперії, землі царської династії і Селянського банку, а також господарства, власники яких під час Першої світової війни емігрували і не повернулися до своїх маєтків⁵. Ця земля, за ви-

нятком лісових масивів і угідь, призначалася для військових осадників і цивільних колоністів. На Волині вже до січня 1923 року їм було виділено 111,7 тис. га земель, на яких розмістилося 3541 осадницьке господарство⁶. Однак ці заходи не зменшили гостроти аграрної проблеми, а навпаки загострили її.

На початку 1920-х років широкого розповсюдження у Волинському воєводстві набули численні випадки підпалів панських і осадницьких маєтків. У звіті Волинської воєводської команди державної поліції від 6 жовтня 1922 р. читаємо: “Одним із способів ведення ворожої агітації слід відзначити... терор і підпали будинків вїтїв і солтїсїв за їхню лояльність щодо Польської держави... Серед випадків саботажу – підпали скирд соломи (с. Заболоття Володимирського повіту), триразове нищення телефонного кабелю (Кременецький повіт)... Про загрозову ситуацію свідчать і факти бойових українських відділів: в с. Тростянець Луцького повіту створено штурмовий курїнь, завдання якого полягає у знищенні постерунків поліції і терор щодо органів державної влади. На теренах Рівненського та Острозького повітів існують бойові відділи, які мають у своєму розпорядженні 40 малих карабїнів та кілька автоматичних карабїнів. В них активну участь беруть члени Просвіт. Все це свідчить про вкрай вороже ставлення місцевого українського населення до польської державності”⁷. В іншому документі фонду 1 (Волинська воєводська команда державної поліції), датованому листопадом 1922 р., йдеться: “зафіксовано чотири випадки підпалів господарств польських громадян (Острозький, Дубнівський, Кременецький повіти). Всі вони мають характер українського саботажу, який набирає обертів і набуває щораз грізних проявів на терені воєводства”⁸.

Лише за три місяці наступного 1923 року у воєводстві було зареєстровано 78 підпалів панських і осадницьких маєтків⁹. Рух користувався щораз ширшою підтримкою місцевого населення і загрожував відривом східних теренів від Польщі. Це змушені були визнати і представники місцевої польської адміністрації. У 1922 році волинський воєвода Тадеуш Двораковський констатував, що “полонізаційна політика на терені Волині не має жодних шансів [...], оскільки маємо проти себе 80 % русинів” (українців – *Ю. К.*)¹⁰.

Ще більшу конфронтацію у польсько-українських відносинах спричинили так звані “кресові закони” від 31 липня 1924 року. Реалізація закону про організацію шкільництва на східних теренах Речі Пополитої фактично призвела до ліквідації шкіл з українською мовою викладання на Волині. Лише упродовж 1924/25 навчального року тут було закрито 301 українську школу¹¹.

Посиленню напруження у польсько-українських стосунках початку 1920-х років на Волині сприяло неврегульоване становище православної церкви, яка після проголошення польської державності довгий час

зберігала залежність від Московського патріархату. Релігійне питання ускладнювалось й тим, що римо-католицьке духовенство наполегливо вимагало від офіційної влади повернення католикам тих церковних об'єктів, які свого часу були передані православним. Це здебільшого поглиблювало міжконфесійні конфлікти на території воєводства.

Таким чином, упродовж першої половини 1920-х років польська влада здійснювала на Волині відверто дискримінаційну політику щодо українського населення. Це викликало повсюдний опір волинських українців і призводило до загострення міжнаціональних стосунків. Неприязне ставлення місцевого населення до поляків і польської державності стало помітною перешкодою на шляху реалізації мети, яку ставив уряд щодо Волині – повної інтеграції цієї території до складу Речі Посполитої.

На ґрунті загального невдоволення політикою польського уряду на Волині поступово формувався український національний рух, який мав яскраво виражений антипольський характер. Поштовхом до політичної самоорганізації волинських українців стала виборча кампанія 1922 року.

Вибори до сейму та сенату, що відбулись 5 і 12 листопада 1922 року, показали досить неочікувані результати. На Волині депутатські мандати до сейму здобули 12 українців. Натомість жоден польський кандидат не був обраний до парламенту. 22 листопада 1922 року на зборах українських послів і сенаторів, що відбулись у Ковелі, була створена Українська парламентарна репрезентація (УПР). Її першим головою став А. Васильчук.

Участь українців Волині у парламентській кампанії 1922 року і подальша діяльність Українського парламентського представництва в сеймі Другої Речі Посполитої стала першим досвідом їх політичної самоорганізації. З того часу на Волині помітно активізувалось українське громадсько-політичне життя. У воєводстві починають діяти численні політичні партії, локальні організації з найрізноманітнішими програмами і методами діяльності.

Найсильнішими на початку 1920-х років були позиції партій лівого спрямування. Прорадянські симпатії значної частини українців сприяли поширенню впливів Комуністичної партії Західної України, Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб), Української соціалістичної радикальної партії (УСРП). З-поміж партій національно-демократичного спрямування в другій половині 1920-х років вирізняється одна з найсильніших політичних сил Західної України у міжвоєнний період – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). З моменту свого виникнення УНДО намагалося поширити свій вплив на північно-східні землі Речі Посполитої і, зокрема, на Волинь. Партія здійснювала тут активну пропагандистську роботу,

скликаючи народні віча, селянські сходи, на яких порушувались політичні, культурно-освітні, релігійні проблеми місцевих українців.

Наприкінці 1920-х років жодна з польських політичних партій Волині не посідала домінуючих позицій в середовищі місцевих поляків і за своїми впливами не могла зрівнятися з українськими політичними організаціями. Свідченням цього стала поразка поляків на виборах до органів місцевого самоврядування 1927 року, коли до гмінних рад було обрано 649 українців (72,5 %) і лише 204 поляки (21,2 %) ¹².

Певна радикалізація українського національного життя на Волині була реакцією українців на відверто дискримінаційну політику польської влади на початку 1920-х років. Стало очевидним, що політика національної асиміляції зазнала невдачі.

Після травневого перевороту 1926 року і приходу до влади прихильників Ю. Пілсудського урядові кола Польщі закликали до гнучкішої політики у національному питанні. Пропонований “пільсудчиками” курс політики в українському питанні спрямовувався у бік державної асиміляції при збереженні кінцевої мети – національної асиміляції української меншини. Суть політики державної асиміляції полягала в тому, щоб шляхом певних поступок добитися лояльного ставлення українців до Польської держави. Запропонована “санацією” національна програма передбачала толерантнішу мовну, релігійну і освітню політику, допускала українців на окремі державні і самоврядні посади, передбачала фінансову допомогу господарським інституціям.

Лібералізація польської політики в українському питанні стала причиною появи так званого “волинського експерименту”, реалізатором якого у 1928–1938 роках був воєвода Генрик Юзевський.

Перші начерки своєї “волинської програми” Г. Юзевський виголосив на з’їзді послів і сенаторів Волині 20 серпня 1928 року, що відбувся у Луцьку ¹³. Його виступ став своєрідною політичною декларацією нової польської адміністрації, яка започатковувала “нову політику” польсько-українського зближення на Волині.

Запропонована воєводою Г. Юзевським політика “добровільної та щирої співпраці” поляків і українців на Волині мала на меті зняття польсько-українських протиріч і створення умов для співжиття обох народів у рамках польської державності. При цьому воєвода не виключав у майбутньому можливості розширення “волинського експерименту” на всю територію “східних кресів”. Цим терміном воєвода окреслював регіон, який охоплював чотири східних воєводства Речі Посполитої: Віленське, Новогрудське, Поліське і Волинське, а також частину Білостоцького воєводства.

Керівники саме цих воєводств зібралися на початку грудня 1929 року в Луцьку на нараду, зініційовану Г. Юзевським. На ній волинський воєвода виступив із доповіддю, в якій подав тези “волинської програ-

ми”. Низка документів Держархіву Волинської обл., що висвітлюють перебіг наради воєвод східних воєводств у Луцьку, зберігаються у фонді 46 (Волинське воєводське управління). На особливу увагу як документ, що висвітлює політичні цілі “волинської політики”, заслуговує “Протокол конференції воєвод східних воєводств Польщі”¹⁴. В ньому йдеться про те, що стратегічна мета політики, яку мала реалізовувати воєводська адміністрація на чолі з Г. Юзевським, полягала в тому, аби шляхом політичної асиміляції українського населення Волині добитися найтіснішої інтеграції цього регіону з Річчю Посполитою. Для досягнення цієї мети програма Г. Юзевського передбачала низку заходів, реалізація яких призвела б до радикальної зміни характеру польсько-українських взаємин на Волині. Їх суттю повинна була стати співпраця представників обох національностей в усіх галузях політичного, економічного, культурно-освітнього життя.

Важливе місце у “волинській програмі” займала проблема ізоляції Волині від політичних впливів Східної Галичини. На думку воєводи, українців зі Східної Галичини в жодному разі не можна було ототожнювати з українцями з “польської Волині”, причому не лише з огляду на економічні та культурні відмінності обох теренів, а, в першу чергу, у зв’язку з їх різною політичною орієнтацією. Воєвода застерігав, що будь-які контакти волинських і галицьких українців були б дуже небезпечні для Волині. Так народжувалась доктрина “сокальського кордону”, яка незабаром стане визначальним фактором у формуванні польсько-українських стосунків на східних теренах Другої Речі Посполитої.

Діяльність польської адміністрації у напрямку реалізації програми державної асиміляції на Волині умовно можна поділити на два періоди. На першому етапі головна увага воєводської адміністрації зосереджувалась на ліквідації впливів радикальних українських організацій, особливо тих, чії центральні осередки знаходилися у Східній Галичині. Мова йшла про політичну ізоляцію Волині від впливів “галицького українізму”. Тому колишній австро-російський державний кордон (так званий “сокальський кордон”) поступово перетворився з територіального в політико-адміністративний.

У першу чергу переслідувань зазнали ті українські політичні сили, центральні осередки яких перебували в Галичині. В жовтні 1930 року поліція здійснила арешти відомих діячів УНДО, провідників українського кооперативного руху на терені Луцького і Рівненського повітів. На початку 30-х років переслідувань зазнало культурно-освітницьке товариство “Просвіта”. Кульмінаційним періодом у розвої цього товариства на Волині стали 1928–1929 роки. На ту пору на терені воєводства налічувалося загалом 640 організаційних осередків “Просвіт”, які об’єднували 16 700 членів¹⁵. Це була одна з найвпливовіших українських організацій Волині.

З призначенням воєводи Г. Юзевського на Волинь адміністративні репресії щодо “Просвіт” значно посилювалися. Лише у 1928 році було ліквідовано 318 осередків товариства¹⁶. В цьому ж році “Просвіти” змушені були припинити своє існування у Рівненському, Ковельському і Дубнівському повітах, а в наступному – у Володимирському повіті. До середини 30-х років адміністрація Г. Юзевського ліквідувала більшість осередків “Просвіт” на Волині. У 1935 році їх залишилося лише 7.

Антиукраїнські репресії польської адміністрації на Волині значно послабили позиції незалежницьких і прокомуністичних партій. Одночасно з ліквідацією впливів українських партій, які неприхильно ставилися до польської державності, йшла підготовка до створення нового типу організацій, де б реалізовувались гасла польсько-української співпраці.

Переважає більшість “санаційних” політиків, в тому числі Г. Юзевський, були твердо переконані в можливості розв’язання української проблеми в Польщі адміністративними методами. Однак оригінальність політичної концепції волинського воєводи полягала в тому, що він допускав можливість існування власного ідейно-політичного керівництва волинських українців. Свідченням цього стало створення в червні 1931 р. в Луцьку проурядової партії – Волинського українського об’єднання (ВУО). Інформацію про діяльність цієї політичної організації відбито в матеріалах фондів 60 (Українська парламентарна репрезентація на Волині), 198 (Луцька окружна управа Волинського українського об’єднання (ВУО), а також на сторінках місцевого часопису “Українська Нива”. Редактором останнього був П. Певний, котрий одночасно очолював ВУО.

Виникнення Об’єднання знаменувало початок другого етапу реалізації “волинського експерименту”. Головне завдання партії Г. Юзевський вбачав у створенні політичного апарату, який би дав можливість керувати настроями широких верств українського селянства. ВУО за підтримки воєводської адміністрації досить швидко утворило свої первинні осередки на місцях (“Просвітянські Хати”, “Рідні Хати”, “Народні Хори ВУО”). Проте, незважаючи на кількісне зростання партії, їй не вдалося здобути широкої соціальної підтримки. Свідченням цього стало те, що переважна більшість українського населення Волині віддавала перевагу іншим політичним партіям або ж залишалася аполітичною. Провідні діячі ВУО (П. Певний, С. Тимошенко, С. Скрипник, М. Бура, В. Сегейда) являли собою українську політичну еміграцію (колишні діячі Української Народної Республіки – УНР) і не мали авторитету серед місцевих українців.

Важливу роль в процесі асиміляції українського населення воєводська адміністрація відводила змішаним за національним складом організаціям (“Волинський союз сільської молоді”, кооперативний союз

“Гурт”, “Товариство сільськогосподарських організацій і гуртків”). Їхніми членами переважно були поляки і українці. За задумом воєводи, ці організації мали охопити весь спектр суспільно-політичного життя воєводства, починаючи від територіального самоврядування, молодіжних організацій, сільськогосподарських товариств, польсько-українських кооперативів і закінчуючи регіональною парламентською групою Безпартійного Блоку співпраці з урядом. Щоправда, реальна політична вага цих організацій була мінімальною. Незважаючи на численні декларації воєводи, українці не набрали великої кількості місць навіть у територіальному самоврядуванні, де упродовж 1930-х років збільшилось представництво поляків.

Важливим інструментом інтеграційної програми була соціально-економічна політика воєводської адміністрації. Головна увага воєводи зосереджувалась навколо проблеми перебудови аграрного устрою краю. Заходи місцевої влади щодо впорядкування селянського землекористування дали змогу забезпечити відносне зростання і зміцнення селянських господарств, підвищити їх продуктивність. У ході аграрної реформи значна частина земель розparcelьованих маєтків перейшла до рук українського селянства, що дало змогу частково послабити соціальне напруження у воєводстві¹⁷. Однак великий відсоток українців серед нових власників господарств був зумовлений не стільки проукраїнською політикою воєводської адміністрації, скільки національним складом населення Волині. Слід відзначити й активну діяльність місцевої влади задля залучення державних інвестицій, спрямування їх на економічне піднесення одного з найвідсталіших регіонів Речі Посполитої. Детальна інформація про соціально-економічний стан воєводства міститься у щорічних звітах воєводи, що надсилались до Міністерства внутрішніх справ. Ці документи зберігаються у фонді 46 Держархіву Волинської обл.

Сприятливі процеси асиміляції волинських українців мала відповідним чином спрямована освітня та конфесійна політика місцевої адміністрації. Метою освітньої політики воєводи була поступова полонізація шкільництва шляхом його утравкізації: викладання у польських школах української мови як предмета. Такий тип шкіл упродовж 1930-х років домінував у структурі початкової освіти на Волині, однак діяльність воєводи в сфері освіти спричинила подальший занепад українського шкільництва на Волині. Яскравим свідченням цього стало зменшення кількості шкіл з українською мовою викладання. У 1937/38 н.р. їх на Волині налічувалося лише 8, що становило 0,4 % від загальної кількості початкових шкіл. У той же час тут діяло 22 школи з чеською мовою викладання, 50 – з єврейською і 66 – з німецькою¹⁸. Низьким залишався відсоток дітей-українців, охоплених системою початкової освіти.

Важливим інструментом асиміляційної політики воєводської адміністрації була церква. З огляду на низький рівень національної свідомос-

ті волинських українців належність до православної церкви була чи не єдиною ознакою їх національної ідентичності. Окрім того, православ'я воєвода розглядав як важливий елемент окремішності Волині від Східної Галичини. Аби перетворити православну церкву в Польщі на важливий чинник державної асиміляції "східних кресів", Г. Юзевський рішуче вимагав її українізації. На його думку, це дало б змогу, по-перше, усунути російські впливи з церкви, а по-друге, позитивно вплинути на формування лояльного ставлення українського православного населення до польської державності. У фонді 63 (Управа товариства прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри імені Петра Могили) зберігаються матеріали, які висвітлюють процеси українізації православної церкви на Волині у 1920–1930-х роках.

У другій половині 1930-х років політика польсько-українського зближення на Волині, яку здійснювала адміністрація Г. Юзевського, почала виявляти свою безперспективність. Помітнішими стають симптоми кризи "волинського експерименту". Відтоді політика державної асиміляції зазнала істотних модифікацій і коригувань. Значні зміни у внутрішній політиці польської держави відбулись після смерті Ю. Пілсудського. У національній політиці "санації" відбулися різкі зрушення вправо. Зростання ролі військових у суспільно-політичному житті держави, пропаганда політичними організаціями "пілсудчиків" нових форм польського тоталітаризму сприяли популяризації в Польщі націоналістичних ідей, посилили радикальні концепції розв'язання українського питання. За цих умов помірковано-ліберальні проекти врегулювання міжнаціональних відносин у Польській державі втрачали будь-який сенс.

Важливим аспектом політичної діяльності Г. Юзевського в період 1935–1938 років були його взаємини з вищим військовим керівництвом. Предметом особливої уваги військових була національна політика, яка розглядалася ними, передовсім, як проблема зовнішньої і внутрішньої безпеки держави. У середині 1930-х років у зв'язку із зростанням воєнної загрози в Європі польські військові закликали уряд до більш жорсткого курсу щодо національних меншин. Саме Міністерству військових справ були підпорядковані питання, пов'язані з проблемами національної політики.

Керівництво армії щораз наполегливіше висувало програму зміцнення польської присутності у всіх сферах суспільно-політичного, економічного і релігійного життя українців, започаткувавши на теренах східних воєводств Другої Речі Посполитої так звану ревіндикаційну акцію. Одним із її напрямів стало насильницьке "навернення" православних українців на католицьку віру.

Ревіндикаційна кампанія розпочалася на Волині у другій половині 1937 року. Передовсім вона стосувалася прикордонних повітів воєводства. Методи, які використовувалися для переведення православних

українців на католицьку віру, були найрізноманітнішими – від адміністративного тиску до відвертого залякування і погроз. У багатьох випадках селянам за зміну віри обіцяно додатковий наділ землі під час парцелярії, звільнення від податків, надання грошової допомоги, ліквідація боргів. Той, хто зголошувався перейти на римо-католицьку віру, аргументував свою позицію тим, що не хоче більше бути “кривдjenим українцем”, а хоче стати поляком, людиною, яка має більше прав.

Слід зауважити, що у ревідикаційній кампанії на Волині активну участь брали збройні підрозділи Корпусу охорони прикордоння (КОП). Нерідко для того, щоб змусити православних зректись своєї віри, КОП використовував методи морального і матеріального тиску й шантажу¹⁹. Інформація про численні факти зловживань з боку силових органів у справі навернення православних українців на католицьку віру відкла-лась в матеріалах фонду 1 (Волинська воєводська команда державної поліції).

Характерною рисою ревідикаційного руху на Волині була його масовість: здійснювалося переведення на римо-католицьку віру цілих сіл. Особливо великого резонансу в усій Польщі набула справа насильницького переведення 19 грудня 1937 року близько 400 православних українців на римо-католицький обряд у с. Гриньки Крем'янецького повіту. Г. Юзевський звернувся із скаргою до Міністерства внутрішніх справ про зловживання КОПу у прикордонних повітах воєводства. Воєвода звинуватив військо у застосуванні сили щодо православного населення Волині, відверто виступивши проти того курсу національної політики, який проводив польський уряд на східних теренах Речі Посполитої, починаючи з другої половини 1930-х рр. Цілком зрозуміло, що за цих умов відставка Г. Юзевського ставала лише питанням часу. Врешті в квітні 1938 року він був відкликаний з Волині і отримав нове призначення на посаду очільника воєводської адміністрації у Лодзі.

24 квітня 1938 року в залі воєводського управління відбулися збори представників громадських організацій з нагоди від'їзду Генрика Юзевського. А вже наступного дня Луцьк зустрічав нового воєводу Олександра Гауке-Новака. Його призначення засигналізувало зміну курсу державної політики на Волині. У фонді 46 Держархіву Волинської обл. зберігається документ за назвою “Програма польської державної політики Волині”²⁰. Документ, що містить майже тридцять сторінок тексту, був розроблений за ініціативи нового волинського воєводи і у лютому 1939 року затверджений Міністерством внутрішніх справ Польщі. Зміст основних положень цього документа (припинення українізації православної церкви, ліквідація всіх українських організацій на терені воєводства, закриття українських шкіл, в тому числі приватних) однозначно дають підстави охарактеризувати його як програму полонізації Волині.

Програма зміцнення польської присутності на Волині, реалізацію якої розпочала нова адміністрація на чолі з воєводою О. Гауке-Нова-

ком, стала логічним завершенням еволюції поглядів “пілсудчиків” на українську проблему – від нереалізованої федералістської концепції державної асиміляції до інкорпоративного плану націонал-демократів. Усунення Г. Юзевського з посади волинського воєводи остаточно за-свідчило кінець ліберального курсу в національній політиці “санації” і спричинило різке загострення українсько-польських взаємовідносин на Волині напередодні Другої світової війни.

¹ Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukraina podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далі: DzURP). – 1921. № 49. – Poz. 300. – S. 814–867.

² Державний архів Волинської області (далі: Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 1, спр. 639, арк. 5.

³ Pierwszy powszechny spis ludności z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. – Warszawa, 1926. – Т. XXIII; Drugi powszechny spis ludności z dnia 7 grudnia 1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – Z. 70.

⁴ Pierwszy powszechny spis ludności z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. – Warszawa, 1926. – Т. XXIII. – S. 62.

⁵ Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego // DzURP. – 1921. – № 4. – S. 38.

⁶ Statystyka Rolna. – Warszawa, 1924. – S. 13.

⁷ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 84, арк. 125.

⁸ Там само, арк. 153.

⁹ Там само, спр. 142, арк. 29.

¹⁰ Там само, ф. 36, оп. 1, спр. 429, арк. 12.

¹¹ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. – Kraków, 1979. – S. 259.

¹² Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 3, спр. 31, арк. 31.

¹³ Przegląd Wołyński. – 1928. – № 35. – S. 2.

¹⁴ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 1, спр. 544.

¹⁵ Там само, оп. 9, спр. 2320, арк. 13.

¹⁶ Там само, оп. 9а, спр. 1076, арк. 29.

¹⁷ Там само, оп. 5, спр. 355, арк. 65 зв.

¹⁸ Там само, оп. 3, спр. 31, арк. 26.

¹⁹ Там само, ф. 1, оп. 2, спр. 7250, арк. 55.

²⁰ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 4671.

На основе документов, хранящихся в фондах Государственного архива Волинской области, рассматриваются отдельные аспекты украинско-польских межнациональных взаимоотношений на Волини в 1920–1930 гг.

Ключевые слова: Волинь; украинско-польские взаимоотношения; государственная ассимиляция; воеводская администрация.

On the basis of the documents preserved in the fonds of the State Archives of Volyn Region there are highlighted some aspects of the Ukrainian and Polish international relationships on the Volyn in 1920–1930.

Keywords: Volyn; Ukrainian and Polish relationships; the State; the assimilation; the provincial administration.